

การศึกษาที่มาของสำนวนไทยในวรรณกรรมเรื่อง สี่แผ่นดิน*

จักรกฤษณ์ ดิษฐโชติ** ประกายแก้ว ฤกษ์เวียง*** และ กนกวรรณ วารีเขตต์****

(วันรับบทความ: 11 พฤษภาคม 2563, วันแก้ไขบทความ: 1 มิถุนายน 2563, วันตอบรับบทความ: 5 มิถุนายน 2563)

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาที่มาของสำนวนไทย โดยใช้กรอบแนวคิดของ กาญจนา คำผา (2559) ในการวิเคราะห์ข้อมูลซึ่งผู้วิจัยพบสำนวนไทยที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่อง สี่แผ่นดิน จำนวนทั้งสิ้น 80 สำนวน

ผลการศึกษาที่มาของสำนวนไทยพบที่มา 11 ประเภท คือ เกิดจากวิถีชีวิตความเป็นอยู่, เกิดจากนิสัย ความประพฤติ, เกิดจากพืชพันธุ์ อาหาร และเครื่องใช้, เกิดจากลัทธิ ศาสนา, เกิดจากนิทาน ตำนาน วรรณคดี พงศาวดาร และประวัติศาสตร์, เกิดจากการละเล่น กีฬาหรือการแข่งขัน, เกิดจากการนำส่วนต่าง ๆ ของร่างกายมาใช้, เกิดจากแบบแผน ความเชื่อ และประเพณี, เกิดจากสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติ, เกิดจากการสังเกตอาการของสัตว์และเกิดจากอากัปกริยา การกระทำ โดยพบที่มาของสำนวนไทยมากที่สุด 2 ประเภทคือ เกิดจากการสังเกตอาการของสัตว์ และเกิดจากการนำส่วนต่าง ๆ ของร่างกายมาใช้

คำสำคัญ: สำนวนไทย, ที่มา, สี่แผ่นดิน

คำสำคัญ: สำนวนไทย, ที่มา, สี่แผ่นดิน

*บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยเรื่อง การศึกษาที่มาและภาพสะท้อนทางสังคมของสำนวนไทยในวรรณกรรมเรื่อง สี่แผ่นดิน

**นักศึกษาสาขารัฐประศาสนศาสตร์ รุ่น 581 คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี (Email: kanokwan_wa1987@hotmail.com)

***นักศึกษาสาขารัฐประศาสนศาสตร์ รุ่น 581 คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี (Email: kanokwan_wa1987@hotmail.com)

****อาจารย์ประจำสาขารัฐประศาสนศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี (Email: kanokwan_wa1987@hotmail.com)

The Study of Origin of Thai Idioms in the Literature of Si Phaen Din.

Jakkrit Ditthachot* Pragukeyaw Rerkwiang** and Kanokwan Wareeket***

(Received Date: May 11, 2020, Revised Date: June 1, 2020, Accepted Date: June 5, 2020)

Abstract

The objective of this research was to study the origin of Thai idioms in the literature of Si Phaen Din. The researchers used the criteria of KanchanaKhampha (2016) to classify the origin of Thai idioms. Eighty Thai idioms in total were found in the literature of Si Phaen Din.

The results of the study showed that there are 11 types of Thai idiom origins which are derived from 1) the way of life, 2) behaviors, 3) crops, food, and utensils, 4) religions, 5) tales, legends, literature, chronicles, and history, 6) games, sports, and competitions, 7) the use of various parts of the body, 8) custom, beliefs, and traditions, 9) natural environment, 10) the observation of animal manners and behaviors, and 11) actions. The Two origins of words including the observation of animal behaviors and manners and the use of various body parts were most frequently found.

Keywords: Thai idioms, origin, Si Phaen Din

*Student, Thai Department, Faculty of Humanities and Social Sciences. (Email:kanokwan_wa1987@hotmail.com)

**Student, Thai Department, Faculty of Humanities and Social Sciences (Email: kanokwan_wa1987@hotmail.com)

***Lecturere, Thai Department, Faculty of Humanities and Social Sciences (Email: kanokwan_wa1987@hotmail.com)

1. บทนำ

คำพูดของมนุษย์ไม่ว่าชาติใดภาษาใด สามารถแบ่งออกได้กว้าง ๆ เป็น 2 ลักษณะ คือ ลักษณะแรก เป็นการพูดตรงไปตรงมา สื่อความหมายเข้าใจกันได้ทันที กับอีกลักษณะหนึ่งคือ พูดเป็นชั้นเชิง มีความหมายไม่ตรงตามอักษรหรือแปลตามศัพท์ แต่เป็นถ้อยคำที่มีความหมายแฝงอยู่ในลักษณะที่ชวนให้ขบคิด ซึ่งผู้ฟังอาจเข้าใจความหมายได้ทันที หากคำพูดนั้นใช้กันอย่างแพร่หลาย แต่ถ้าไม่แพร่หลายผู้ฟังก็ไม่อาจเข้าใจได้ทันที ต้องคิดจึงจะเข้าใจ หรือบางครั้งคิดแล้วเข้าใจเป็นอย่างอื่นหรือไม่เข้าใจเลยก็ได้ คำพูดที่เป็นชั้นเชิงเช่นนี้เราเรียกกันว่า “สำนวน” (ขุนวิจิตรมาตรา, 2541 : 1)

สำนวนไทยถือได้ว่าเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชาติที่มีลักษณะเฉพาะ กล่าวคือ นอกจากสำนวนไทยจะมีความหมายโดยนัยหรือความหมายไม่ตรงตามศัพท์แล้ว ถ้อยคำที่ใช้ยังมีความไพเราะ สละสลวย มีสัมผัสคล้องจอง เน้นการเล่นเสียงสัมผัสสระ สัมผัสอักษร ให้ผู้ใช้ติดหูติดตา และจดจำได้ง่าย เช่น ก่อกรรมทำชั่ว, ชิงก๊วซากก็แรง, ไก่สามเพราะชน คนงามเพราะแต่ง เป็นต้น รวมถึงสำนวนไทยมีที่มาหลากหลายซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตความเป็นอยู่ ระบบสังคมวัฒนธรรมและความเชื่อของคนไทย ยกตัวอย่าง อาชีพของคนไทยที่ส่วนใหญ่ทำอาชีพเกษตรกรรม เช่น ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว, ระบบอาวุโสในสังคมไทยผู้น้อยต้องเคารพเชื่อฟังผู้ใหญ่ เช่น อาบน้ำร้อนมาก่อน, ประเพณีการบวชของชายไทยเพื่อแสดงความกตัญญูต่อบิดามารดา เช่น ชายผ้าเหลือง เป็นต้น

สี่แผ่นดินเป็นวรรณกรรมของหม่อมราชวงศ์ศิกฤทธิ ปราโมช ที่มีชื่อเสียงมากที่สุดเล่มหนึ่ง เรื่องราวต่าง ๆ ได้เชื่อมโยงเข้ากับประวัติศาสตร์ไทยเริ่มต้นแผ่นดินที่ 1 ตั้งแต่รัชกาลที่ 5 จนจบแผ่นดินที่ 4 เมื่อสิ้นรัชกาลที่ 8 ทำให้ผู้อ่านสามารถมองเห็นภาพในด้านความเป็นอยู่ของชาววังและชาวบ้านได้อย่างชัดเจนผ่านตัวละครในเหตุการณ์ต่าง ๆ ซึ่งจากการศึกษาข้อมูลเบื้องต้นพบว่า นอกจากผู้แต่งได้สะท้อนเรื่องราวประวัติศาสตร์ยุคใหม่ของไทยที่แสดงให้เห็นถึงเปลี่ยนแปลงในด้านต่าง ๆ แล้วผู้แต่งยังได้สอดแทรกความเป็นไทยในด้านศิลปวัฒนธรรมประเพณี รวมถึงการใช้ภาษาที่สละสลวย เข้าใจง่ายตลอดจนแฝงข้อคิดในการดำเนินชีวิตผ่านการใช้สำนวนไทยอีกด้วย ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ 1

แม่ของพลอยบอกความจริงว่าแม่เป็นพระญาติเสด็จเหมือนกัน พ่อของแม่หรือตาของพลอยเป็นหลานของเจ้าจอมมารดาของเสด็จ แต่แม่บอกแต่เท่านั้นแล้วบอกพลอยว่า

“อย่าพูดไป เราเป็นข้าท่าน ไปนับญาติ กับเจ้านายไม่ได้ **เดียวเหาะจะขึ้นหัว**” (สี่แผ่นดิน : 6)

จากตัวอย่างที่ 1 เหาะจะขึ้นหัว หมายถึง ทำตัวอาจเอื้อนหรือเอาอย่างเจ้านายหรือผู้สูงศักดิ์ ถือว่าเป็นสิ่งไม่ดี ซึ่งสำนวนนี้มีที่มาจากการเล่นคำของสัตว์ โดยเปรียบเทียบว่าเหาะเป็นสิ่งไม่ดีและหัว (ศีรษะ) เป็นของสูง เพราะสังคมไทยถือเรื่องที่ว่าที่สูง ผู้น้อยไม่ควรกำเริบ ทำอะไรล่วงเกินหรือทำเทียมเอาอย่างผู้สูงศักดิ์สะท้อนให้เห็นถึงเรื่องความอาวุโส

ตัวอย่างที่ 2

คุณอุ้นพูดกับพลอยในขณะที่พลอยจะไปอยู่วังกับเสด็จว่า

“ไปละก้อไปให้พ้นนะยะ อย่าทำกลับไปกลับมาจะเสียรัศมีแม่ **ผู้ตีแปดสาแหรก**” (สี่แผ่นดิน : 10)

จากตัวอย่างที่ 2 ผู้ตีแปดสาแหรก หมายถึงผู้ที่ถือตัวว่ามีเชื้อสายเก่าแก่ หรือคนที่กริดกรายทำตัวเยี่ยงผู้ดี ซึ่งสำนวนนี้มีที่มาจากพืชพันธุ์อาหาร และเครื่องใช้ ซึ่งสาแหรก เป็นเครื่องมือที่ใส่ของสำหรับหิ้วหรือหาบทำด้วยหวายมี 4 สายสองข้างรวมกันเป็น 8 โดยนำมาเปรียบกับคนที่เกิดในตระกูลดีตั้งแต่ต้นวงศ์สกุล คือ บิดามารดาของปู่และย่า 4 คน กับบิดามารดาของตาและยายอีก 4 คน รวมเป็น 8 คนสะท้อนให้เห็นถึงเรื่องชนชั้น

ด้วยคุณค่าและความมีชื่อเสียงของวรรณกรรมเรื่อง สี่แผ่นดิน ที่กล่าวมาในข้างต้นทำให้มีผู้สนใจศึกษาแง่มุมต่าง ๆ ที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องสี่แผ่นดิน เช่น วาญญู ขลิบเงิน (2550) ได้วิเคราะห์หลักธรรมาภิบาลในวรรณกรรมเรื่อง สี่แผ่นดิน จากการศึกษาพบว่า ผู้ประพันธ์วรรณกรรมเรื่อง สี่แผ่นดิน ได้สะท้อนให้เห็นถึงสภาพสังคม ชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชน ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 จนกระทั่งถึงรัชกาลที่ 8 ตัวละครแสดงความจริงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ และยังสอดแทรกหลักธรรมาภิบาล

ทั้ง 6 หลัก ได้แก่ หลักนิติธรรม หลักคุณธรรม หลักความโปร่งใส หลักการมีส่วนร่วม หลักความรับผิดชอบ และหลักความคุ้มค่าซึ่งหลักธรรมาภิบาลได้มีในสังคมไทยตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 และแม้เวลาจะล่วงเลยมาถึงปัจจุบันก็ยังนำมาใช้ในการดำเนินชีวิตได้

ในส่วนของการศึกษาเกี่ยวกับสำนวนไทยพบว่าได้มีผู้สนใจศึกษาไว้เช่นกัน อาทิ ธวัช บุญนวล (2546) ได้ศึกษาสำนวนไทยในบทพรรณนาธิการของหนังสือพิมพ์รายวันพบว่า ลักษณะของสำนวนไทยมีลักษณะเด่น 8 ลักษณะ คือ การซ้ำคำ การใช้สัมผัสสระ คำประสม คำซ้อน คำคู่ คำต่างประเทศ คำเชิงอ้างอิง และสำนวนเฉพาะวงการส่วนในด้านความหมายของสำนวนไทย ผู้วิจัยพบว่าใช้ในการเปรียบเทียบโดยนัยมากที่สุด ที่มาของสำนวนไทยจากการศึกษาพบทั้งสิ้นจำนวน 12 อย่าง ได้แก่ ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, สัตว์, การประกอบอาชีพ, ชื่ออวัยวะต่าง ๆ ของร่างกาย, แบบแผน ประเพณีและความเชื่อ, ศาสนา, นิทาน ตำนาน วรรณคดีและประวัติศาสตร์, การบันเทิงกับการกีฬา, ภาษาต่างประเทศ, นิสัยและพฤติกรรมของคน, สิ่งของเครื่องใช้ และคำที่แสดงกริยาอาการโดยพบสำนวนที่มาจากสัตว์มากที่สุด

เนื่องจากมีผู้ศึกษาและวิเคราะห์สำนวนไทยไว้อย่างหลากหลายแต่ยังไม่มีผู้ศึกษาเกี่ยวกับที่มาสำนวนไทยในวรรณกรรมเรื่อง สี่แผ่นดิน ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาเรื่องที่มาของสำนวนไทยในวรรณกรรมเรื่อง สี่แผ่นดิน โดยใช้กรอบแนวคิดของ กาญจนา คำผา (2559 : 16-25) เนื่องจากการแบ่งประเภทที่มาของสำนวนไทยไว้อย่างชัดเจน แสดงให้เห็นถึงมูลเหตุ การกระทำ หรือความรู้สึกนึกคิดของมนุษย์ที่นำมาเป็นแนวทางในการวิเคราะห์ข้อมูลได้

2. วัตถุประสงค์

เพื่อศึกษาที่มาของสำนวนไทยที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องสี่แผ่นดิน

3. วิธีการศึกษา

การศึกษาที่มาของสำนวนไทยในวรรณกรรมเรื่อง สี่แผ่นดิน ผู้ศึกษาได้ดำเนินการตามลำดับขั้นตอนดังต่อไปนี้

1. ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับสำนวนไทยและวรรณกรรมเรื่องสี่แผ่นดิน
2. รวบรวมข้อมูลสำนวนไทยที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องสี่แผ่นดินเพื่อใช้ในการวิเคราะห์
3. วิเคราะห์ที่มาของสำนวนไทยในวรรณกรรมเรื่องสี่แผ่นดินตามกรอบแนวคิด ของ กาญจนา คำผา (2559)
4. สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

4. สรุปผลการศึกษา

ผลการศึกษา ที่มาของสำนวนไทยในวรรณกรรมเรื่องสี่แผ่นดิน ผู้วิจัยพบสำนวนไทยที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องสี่แผ่นดิน จำนวน 80 สำนวน โดยผู้วิจัยใช้กรอบแนวคิดของ กาญจนา คำผา (2559) จำนวน 11 ประเภท ในการวิเคราะห์ข้อมูลได้แก่

1. เกิดจากวิถีชีวิต ความเป็นอยู่
2. เกิดจากนิสัย ความประพฤติ
3. เกิดจากพืชพันธุ์ อาหารและเครื่องใช้
4. เกิดจากลัทธิ ศาสนา
5. เกิดจากนิทาน ตำนาน วรรณคดี พงศาวดาร และประวัติศาสตร์
6. เกิดจากการละเล่น กีฬา หรือการแข่งขัน
7. เกิดจากการนำส่วนต่าง ๆ ของร่างกายมาใช้
8. เกิดจากแบบแผน ความเชื่อและประเพณี

9. เกิดจากสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติ

10. เกิดจากการสังเกตอาการของสัตว์

11. เกิดจากอาการปฏิกิริยา การกระทำ

จากการวิเคราะห์ที่มาสำนวนไทย ผู้วิจัยพบที่มาสำนวนไทยทั้ง 11 ประเภท ดังนี้

1. เกิดจากวิถีชีวิตความเป็นอยู่ สังคมไทยสมัยก่อนเป็นสังคมเกษตรกรรม วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนในสังคมมีการแบ่งหน้าที่กันค่อนข้างชัดเจนกล่าวคือผู้ชายเป็นผู้นำครอบครัว ทำงานนอกบ้าน ส่วนผู้หญิงมีหน้าที่ดูแลงานภายในบ้าน สำนวนไทยที่เกิดขึ้นแสดงให้เห็นว่า ชายและหญิงมีวิถีชีวิตที่แตกต่างกันตามบทบาทหน้าที่ที่ได้รับมอบหมาย ทั้งบทบาทหน้าที่ต่อครอบครัวของตนเอง และบทบาทหน้าที่ต่อสังคมจากการวิเคราะห์ที่มาสำนวนไทยผู้วิจัยพบที่มาที่เกิดจากวิถีชีวิตความเป็นอยู่ จำนวน 7 สำนวน คิดเป็นร้อยละ 8.75 ได้แก่ หัวหลักหัวตอ, คงเส้นคงวา, ตัดญาติขาดมิตร, อุณหภูมิผัด, ถือหาง, มีเหย้ามีเรือน, บ้านที่เคยอยู่อยู่ที่เคยนอน

ตัวอย่างที่ 1

“ประไพขณะนั้นได้ขึ้นเป็นสาวเต็มตัวพอที่จะมีเหย้ามีเรือนได้” (หน้า 727)

สำนวนไทยนี้พบในตอนทีพิศพุดคุยกับพลอยเรื่องของประไพที่มีความคล้ายกับพลอยเมื่อสมัยยังสาว และพูดถึงการเลือกคู่ครองของประไพ

จากตัวอย่างที่ 1

“มีเหย้ามีเรือน” ขุนวิจิตรมาตรา (2541 : 420-421) ได้กล่าวถึงความหมายว่า “มีสามี” ถ้าเป็นผู้ชายก็หมายความว่า “มีภรรยา” ซึ่งสำนวนนี้ส่วนมากมักใช้กับผู้หญิง ที่มาของสำนวนมาจากสมัยโบราณ ในการสู่ขอแต่งงานฝ่ายหญิงจะต้องเรียกเอาเรือนหอจากฝ่ายชายสำหรับเป็นที่อยู่เสมอไป พอแต่งงานหญิงก็จะออกจากเรือนบิดามารดาไปอยู่เรือนหอกับสามี หญิงที่มีสามี จึงมักพูดกันเป็นสำนวนว่า “มีเรือน” คือ มีเรือนของตนเองเป็นที่อยู่

ตัวอย่างที่ 2

“บ้านที่เคยอยู่อยู่ที่เคยนอนถึงจะไปอยู่ที่ไหน ๆ มามีรู้จักก็รื้อย้านน้ำ พอได้กลับคืนมาก็ต้องอุ้มใจทุกครั้งไป” (หน้า 790)

สำนวนไทยนี้พบในตอนทีพลอยดีใจเมื่อได้กลับมาอยู่บ้านที่คลองบางหลวง

จากตัวอย่างที่ 2 “บ้านที่เคยอยู่อยู่ที่เคยนอน” ขุนวิจิตรมาตรา (2541 : 321) ได้กล่าวถึงความหมายว่า สถานที่ที่เคยอยู่อาศัยมาก่อนเป็นสำนวนโบราณที่มีอยู่ในกฎหมายลักษณะผัวเมียที่ออกในสมัยพระเจ้าอู่ทอง มีมาตราหนึ่งความว่า “สามีศรีธธา ในพระพุทธศาสนา สละภรรยาและทรัพย์สินสรรพเหตุ บวชเป็นภิกษุสามเณร ถ้าหญิงครองตัวอยู่ ถ้าผัวสึกออกมา อยู่กินด้วยหญิงอีกเล่าไซ้ บุตรภรรยาและทรัพย์สิ่งของทั้งปวงนั้นก็สิทธิแก่ชาย เหตุว่าเรือนท่านเคยอยู่อยู่ท่านเคยนอน หมอนท่านเคยเรียง เสบียงท่านเคยกิน”

2. เกิดจากนิสัย ความประพฤติ มนุษย์มีลักษณะพิเศษอย่างหนึ่งคือ มีทั้งความดีและความชั่วอยู่ในตัวเอง ทั้งลักษณะด้านดีและไม่ดี สำนวนไทยจึงได้เปรียบเทียบโดยใช้สิ่งหนึ่งสิ่งใดเป็นตัวเปรียบเทียบ เพื่อถ่ายทอดลักษณะต่าง ๆ ในตัวมนุษย์ออกมาให้เห็นอย่างชัดเจน จากการวิเคราะห์ที่มาสำนวนไทยผู้วิจัยพบที่มาที่เกิดจากนิสัย ความประพฤติ จำนวน 1 สำนวน คิดเป็นร้อยละ 1.25 ได้แก่ วานอนสอนง่าย

ตัวอย่าง

“ข้าอยากจะบอกกะเจ้าว่า อยู่กับข้ามาหลายปี จนเดี๋ยวออกไปมีเหย้ามีเรือนวันนี เจ้าทำให้ข้าพอใจตลอดมา เพราะเจ้าเป็นคนวอนสอนง่าย มีความอดทน มีความเพียร ไม่เกียจคร้าน และเจ้าได้ทำตัวให้ข้าเห็นว่าเจ้าเป็นคนดี มีกตัญญูสมกับที่เกิดมามีสกุลและได้อบรมมาแล้วอย่างดี...” (หน้า 321)

สำนวนไทยนี้พบในตอนที่พลอยขึ้นฝ้าเสด็จเพื่อจะทูลลาในการออกเรือน และร้องไห้เพราะไม่อยากไป เสด็จจึงปลอบใจพลอยถึงสิ่งที่พลอยเคยทำประโยชน์ต่อเสด็จมามากพอแล้ว พร้อมกับอวยพรให้พลอยมีความสุข

จากตัวอย่าง “ว่านอนสอนง่าย” ขุนวิจิตรมาตรา (2541 : 537) ได้กล่าวถึงความหมายว่า สั่งสอนง่ายอยู่ในถ้อยคำ ซึ่งคำว่า “ว่านอน” หมายถึง บอกให้นอนก็นอน สำนวนนี้มาจากเด็กและใช้ในความหมายที่ว่าเป็นคนอยู่ในโอวาททั่วไป

3. เกิดจากพืชพันธุ์ อาหาร และเครื่องใช้ ในอดีตประเทศอุดมไปด้วยทรัพยากรทางธรรมชาติ ทั้งพืชพันธุ์ธัญญาหาร เช่น ข้าว ผัก ผลไม้ สัตว์ชนิดต่าง ๆ ทำให้เกิดการใช้สติปัญญาด้านคิดค้นวิธีการจัดการทรัพยากรนั้น ๆ ด้วยวิธีที่หลากหลายเห็นได้จากสำนวนต่าง ๆ จากการวิเคราะห์ที่มาสำนวนไทยผู้วิจัยพบที่มาที่เกิดจากพืชพันธุ์ อาหารและเครื่องใช้ จำนวน 14 สำนวน คิดเป็นร้อยละ 17.50 ได้แก่

บ้านแตกสาแหรกขาด, ผู้ดีแปดสาแหรก, เลี้ยงเสียข้าวสุก, ลางเนื้อชอบลางยา, สันไร้มันดอก, ดีโพลีดีพาย, ขวานผ่าซาก, มะพร้าวหัวยัดปาก, ข้าวยากหมากแพง, กว่าถั่วจะสุกกาก็ไหม้, ชิงกีร์รา ชากี้แรง, ขม้นกับปูน, ไม่เป็นไล่เป็นพาย, โกรธเป็นพินเป็นไฟ

ตัวอย่างที่ 1

“พลอยยังเห็นข้าวของที่เคยใช้ร่วมกันอยู่ทุกวันถูกแบ่งปันส่วนก็ยิ่งมีความรู้สึกมากขึ้น เพราะทุกอย่างก็เห็น เป็นอาการของบ้านแตกสาแหรกขาดแท้ ๆ” (หน้า 8)

สำนวนไทยนี้พบในตอนก่อนที่พลอยกับแม่จะออกจากบ้านที่คลองบางหลวง เป็นเหตุการณ์ที่สะเทือนใจพลอยทำให้รู้สึกถึงครอบครัวตัวเองที่กำลังจะแตกแยก และต้องจากบ้านไปอยู่กับเสด็จของแม่ในวัง

จากตัวอย่างที่ 1 “บ้านแตกสาแหรกขาด” กุสุมา และคณะ (2555 : 313) ได้กล่าวถึงความหมายว่า เกิดเรื่องทะเลาะวิวาทกันในบ้านรุนแรงระหว่างสามีภรรยาหรือญาติพี่น้องถึงกับตัดญาติขาดกัน ซึ่งคำว่า “สาแหรก” เป็นเครื่องมือที่ใส่ของสำหรับหิ้วหรือหาบทำด้วยหวายมี 4 สายสองข้างรวมกันเป็น 8 โดยนำมาเปรียบกับคนที่เกิดในตระกูลดีตั้งแต่ต้นวงศ์สกุล คือ บิดามารดาของปู่และย่า 4 คน กับบิดามารดาของตา และยายอีก 4 คน รวมเป็น 8 คน ซึ่งสาแหรกในที่นี้หมายถึง เครือญาติหรือญาติที่สืบสายกันเป็นชั้น ๆ

ตัวอย่างที่ 2

“ลูกฉันมันก็ไม่ใช่เล่นเหมือนกัน ตั้งข้อรังเกียจขัดขวางเขามาตั้งแต่แรก ดูไปแล้วก็พอกัน เข้าตำรับชิงกีร์ราชากี้แรง” (หน้า 822)

สำนวนไทยนี้พบในตอนที่พลอยให้ความคิดเห็นเรื่องอดีตกับเสวี ระหว่างที่พูดคุยกับช้อย

จากตัวอย่างที่ 2 “ชิงกีร์ราชากี้แรง” กุสุมา รักขมณี และคณะ (2555 : 45) ได้กล่าวสรุปถึงความหมายว่า ต่างอวดดีอวดดีพอ ๆ กัน ไม่มีใครยอมใคร ซึ่งชิงและช่าเป็นสมุนไพรใช้ในการปรุงอาหารและทำยาได้ แต่เราไม่นิยมนำมาใช้ร่วมกัน เพราะมีรสเผ็ดทั้งคู่

4. เกิดจากลัทธิ ศาสนา คนไทยส่วนใหญ่นับถือพระพุทธศาสนา และยังมีความเชื่อในศาสนาผี หรือนิกายอื่น ๆ เพราะประเทศไทยเป็นประเทศที่เปิดกว้างทางความคิด ทุกคนสามารถเลือกนับถือศาสนาใดก็ได้ตามความเชื่อของตนเอง ส่วนใหญ่จึงมีลักษณะความเชื่อที่ผสมผสานกัน ได้แก่ พราหมณ์ พุทธ และผี จากการวิเคราะห์ที่มาสำนวนไทยผู้วิจัยพบที่มาที่เกิดจากลัทธิศาสนา จำนวน 1 สำนวน คิดเป็นร้อยละ 1.25 ได้แก่ ขายผ้าเหลือง

ตัวอย่าง

“แม่อีกมีลูกชายหลายคน ยังไม่มีใครเคยบวชเรียนให้แม่ได้เห็นขายผ้าเหลืองเลย แม่ขออนุโมทนาด้วย”(หน้า 946)

สำนวนไทยนี้พบในตอนที่พลอยแสดงความดีใจปลื้มปิติเมื่อรู้ว่าอันจะขอบวช

จากตัวอย่าง “ขายผ้าเหลือง” ขุนวิจิตรมาตรา (2541 : 162) ได้กล่าวถึงความหมายว่า อานิสงส์ของการบวช ซึ่งในที่นี้ก็คือ ชายจีวรที่พระสงฆ์หรือสามเณรใช้สำหรับนุ่งห่ม คำว่า “ขายผ้าเหลือง” ยังมีความหมายกับชาวพุทธอย่างยิ่งด้วยเชื่อว่า ลูกชายที่ได้บวชให้พ่อแม่ จะช่วยให้พ่อแม่ได้เกาะขายผ้าเหลืองขึ้นสวรรค์

5. เกิดจากนิทาน ตำนาน วรรณคดี พงศาวดารและประวัติศาสตร์ นิทาน ตำนาน วรรณคดี พงศาวดารและประวัติศาสตร์เป็นเรื่องราวที่ถูกบันทึกไว้ด้วยมุขปาฐะหรือลายลักษณ์อักษร และเป็นสิ่งที่คนไทยคุ้นเคย ทั้งปรากฏในรูปแบบของเรื่องเล่า นิทาน ตำนาน วรรณคดี เกร็ดความรู้ ชีวิตประวัติ เป็นต้น เรื่องราวเหล่านี้ได้ถูกนำมาเป็นสำนวนเพื่อใช้เปรียบเทียบให้เห็นภาพและความหมายที่ชัดเจน จากการวิเคราะห์ที่มาสำนวนไทยผู้วิจัย พบที่มาที่เกิดจากนิทาน ตำนาน วรรณคดี พงศาวดารและประวัติศาสตร์ จำนวน 2 สำนวน คิดเป็นร้อยละ 2.50 ได้แก่ โสมเฝ้าทรัพย์, ชักแม่น้ำทั้งห้า

ตัวอย่างที่ 1

“โหย! ไม่มีวันออกหรือแม่พลอย เธอกลัวคนอื่นเขาจะมาบอกเอาสมบัติ เธอจะนั่งเป็นโสมเฝ้าทรัพย์ไปอย่างนี้แหละจนตาย” (หน้า 164)

สำนวนไทยนี้พบในตอนที่คุณเขยเล่าถึงคุณอุ่น ว่าเธอไม่ยอมออกเรือนเพราะกลัวคนอื่นจะมาบอกเอาสมบัติได้จากตัวอย่างที่ 1 “โสมเฝ้าทรัพย์” ขุนวิจิตรมาตรา (2541 : 599) ได้กล่าวถึงความหมายว่า เฝ้ารักษาสมบัติอยู่เฉย ๆ ซึ่งสำนวนโสมเฝ้าทรัพย์นี้ มาจากเรื่องเล่าว่ามีชายคนหนึ่งชื่อโสม เป็นเศรษฐีมีทรัพย์สมบัติมหาศาล ครั้นตายก็กลายเป็นผีถือตะบองมาเฝ้ารักษาทรัพย์สมบัติของตน ดังนั้นทรัพย์สมบัติอะไรที่ฝังซ่อนไว้ เช่น ทรัพย์ของแผ่นดินก็เชื่อกันว่า โสม หรือปูโสม คอยเฝ้ารักษาอยู่ใครไปขุดค้น โสมจะทำอันตรายถึงชีวิต

ตัวอย่างที่ 2

“คุณหลวงก็มานั่งพูดเอาคนเดียวเป็นคั่งเป็นแควชักแม่น้ำทั้งห้าเสียจนฉันอ่อนใจ”(หน้า 936)

สำนวนไทยนี้พบในตอนที่คุณพลอยบ่นเพิ่มว่า พูดมากเรื่องโดยที่พลอยยังไม่ได้เอ่ยอะไรเกี่ยวกับการไปรับอันที่จะกลับมา เพราะรัฐบาลสั่งปล่อยตัวนักโทษทางการเมือง

จากตัวอย่างที่ 2 “ชักแม่น้ำทั้งห้า” ขุนวิจิตรมาตรา (2541 : 159) ได้กล่าวถึงหมายว่า พูดจาหวานล้อมด้วยเหตุผลต่าง ๆ เพื่อให้ได้สิ่งที่ประสงค์ สำนวนนี้มาจากพระเวสสันดร กัณฑ์กุมาร เมื่อชูชกจะทูลขอสองกุมารได้ยกแม่น้ำทั้งห้าในชมพูทวีป (อินเดีย) คือ คงคา ยมนา อจิรวดี สรรพ และมहि ว่าไหลแผ่สาขาให้ประโยชน์แก่ฝูงชนอย่างไรก็เปรียบเสมือนน้ำพระทัยของพระเวสสันดรอย่างนั้น

6. เกิดจากการละเล่น กีฬา หรือการแข่งขัน การละเล่นพื้นบ้านต่าง ๆ ของคนไทยมีมาตั้งแต่สมัยโบราณแล้ว เริ่มตั้งแต่การละเล่นในวัยเด็กที่เน้นความสนุกสนาน เห็นได้จากบทร้องประกอบการละเล่นที่เป็นคำคล้องจอง จดจำได้ง่าย มีเนื้อความส่งเสริมจินตนาการ ซึ่งการละเล่นในที่นี้หมายรวมถึงการแสดงร้อง รำ และการประโคมเพลงด้วยเครื่องดนตรีต่าง ๆ นอกจากนี้ยังมีการฝึกทักษะการแก้ปัญหา ฝึกทักษะกระบวนการคิด เช่น การเล่นเกมการุญ และอาจสนุกสนานถึงขั้นกลายเป็นการพนันเลยก็มี จากการวิเคราะห์ที่มาสำนวนไทยผู้วิจัยพบที่มาที่เกิดจากการละเล่น กีฬา หรือการแข่งขัน จำนวน 2 สำนวน คิดเป็นร้อยละ 2.50 ได้แก่ ไม่มีปีมีขลุ่ย, เป็นปีเป็นขลุ่ย

ตัวอย่างที่ 1

“เอามาจากฉันกระมัง ฉันเองบางทีก็นั่งหัวเราะคนเดียวไม่มีปีมีขลุ่ยเหมือนกัน” (หน้า 145)

สำนวนไทยนี้พบในตอนที่คุณถูกคุณสายคว่าเป็นคนบ้าที่อยู่ ๆ ก็นั่งหัวเราะจิ้งจกที่เกาะอยู่ข้างฝา แม่ขึ้นจึงแก้ต่างให้ว่าคงจะติดมาจากแม่ขึ้น

จากตัวอย่างที่ 1 “ไม่มีปีมีขลุ่ย” ขุนวิจิตรมาตรา (2541 : 441) ได้กล่าวถึงความหมายว่า ทำหรือพูดขึ้นมาโดยไม่มีเค้ามูล โดยมาจากการรำละคร หรือกระปี่กระบอกที่ต้องใช้ปีหรือขลุ่ยประกอบกับกลองทำเพลงเป็นจังหวะประกอบรำ เช่น ในเสภาขุนช้างขุนแผนตอนโจรสล้นขุนศรีวิชัย จับขุนช้างกับนางเทพทองให้รำมีกลอนว่า “เจ้าขุนช้างกับนางเทพทอง ว่าไม่มีปีกลองรำไม่ได้” แปลว่าเมื่อจะรำก็ต้องมีปีกลอง

ตัวอย่างที่ 2

“เออ แม่ลูกคุณนี่เขาไปกันเป็นปีเป็นขลุ่ยเลยทีเดียว พูดอะไรก็รู้ ฉันไม่เข้าใจเลย” (หน้า 965)

สำนวนไทยนี้พบในตอนที่เพิ่มกล่าวถึงพลอยกับอันที่มีความคิดที่ตรงกัน

จากตัวอย่างที่ 2 “เป็นปีเป็นขลุ่ย” ดนัย เมธิตานนท์ (2541 : 92) ได้กล่าวถึงความหมายว่า พุดหรือทำอะไรถูกคอกันกลมเกลียวไปด้วยกันเป็นอย่างดี ซึ่งที่มาของสำนวนนี้มาจากการเล่นปีพาทย์ที่มีคนปีเป็นคนนำ และเครื่องอื่นก็ตามกลมกลืนกัน ใครพุดหรือทำอะไรนำขึ้นมีคนอื่นทำตามกันกลมเกลียว จึงนิยมพุดเป็นสำนวนว่า “เป็นปีเป็นขลุ่ย” คำว่า “ขลุ่ย” หมายถึง ขลุ่ยขลุ่ยหรือคลุกคลีอยู่ด้วยกัน

7. เกิดจากการนำส่วนต่าง ๆ ของร่างกายมาใช้ คนไทยมีความฉลาดเฉลียวเป็นอย่างมากในการนำอวัยวะในร่างกายมาใช้เปรียบเทียบกับสำนวนโดยการนำอวัยวะนั้น ๆ มาแสดงออกกับปฏิกิริยาอย่างใดอย่างหนึ่ง เพื่อให้เห็นภาพและความหมายของสำนวนนั้นอย่างชัดเจน จากการวิเคราะห์ที่มาสำนวนไทยผู้วิจัยพบที่มาที่เกิดจากการนำส่วนต่าง ๆ ของร่างกายมาใช้จำนวน 16 สำนวน คิดเป็นร้อยละ 20.00 ได้แก่

ใจไม่ไ่ระกำ, ตาเขียว, หัวนอนปลายตีน, ถอดเขี้ยวถอดเล็บ, คอขาดบาดตาย, น้อยเนื้อต่ำใจ, ปิดแข่งปิดขากันให้ล้มคะมำหัวปักไปเกลียว, หูปาตาเถื่อน, ผงเข้าตาตัวเอง, ใจดำ, หอมปากหอมคอ, คนละไม้คนละมือ, น้ำหนึ่งใจเดียว, เลือดเนื้อเชื้อไข, ผากเนื้อผากตัว

ตัวอย่างที่ 1

“อดีตนั้นก็เห็นเป็นเล่นไปหมด เรื่องคอขาดบาดตายยังมานั่งทำหน้าเป็นอยู่ได้” (หน้า 681)

สำนวนไทยนี้พบในตอนที่พลอยดูอดีตเพราะพุดในเชิงขำขันเรื่องที่เพิ่มโดนตำรวจจับตัวไป

จากตัวอย่างที่ 1 “คอขาดบาดตาย” ขุนวิจิตรมาตรา (2541 : 110) ได้กล่าวถึงความหมายว่า เรื่องสำคัญที่อาจถึงแก่ชีวิตได้ ซึ่ง “คอขาด” หมายถึงถูกตัดคอขาดคือมีโทษถึงตัดหัวซึ่งคนนั้นเป็นอวัยวะหนึ่งที่ทำหน้าที่เชื่อมต่อระหว่างศีรษะและลำตัว จึงถูกนำมาเปรียบเทียบกับคอคือสิ่งสำคัญ เมื่อคอขาดไปก็ส่งผลให้อวัยวะต่าง ๆ ไม่สามารถทำงานได้เป็นปกติและตายไปในที่สุด

ตัวอย่างที่ 2

“คนแต่ก่อนนั้นดูเหมือนเขาจะช่วยเหลือเกื้อกูลกันให้ดี แต่คนเดี๋ยวนี้เขาชอบปิดแข่งปิดขากันให้ล้มคะมำหัวปักไปตาม ๆ กัน” (หน้า 805)

สำนวนไทยนี้พบในตอนที่อดีตเล่าเรื่องปัญหาในการทำงานให้พลอยฟัง

จากตัวอย่างที่ 2 “ปิดแข่งปิดขา” เอกวิทย์ อุดมพร และสิทธิโรจน์ วงศ์วิทยาเจริญพัฒนา (2541 : 112) ได้กล่าวถึงความหมายว่า ทำอย่างใดอย่างหนึ่งเพื่อให้เขาหลุดพ้นจากตำแหน่งหน้าที่ ซึ่งมีการเอาแข่งหรือขามาเปรียบเทียบกับหน้าที่การงาน เพราะแข่งหรือขาเป็นส่วนที่ทำให้ร่างกายสามารถเคลื่อนที่เมื่อโดยขัดหรือปิดก็ทำให้ล้มก็เสมือนว่าหน้าที่การงานต้องสะดุดล้มลงนั่นเอง

8. เกิดจากแบบแผน ความเชื่อ และประเพณี สังคมไทยมีวิถีชีวิตที่ผูกพันกับขนบธรรมเนียมประเพณีอย่างแน่นแฟ้นตั้งแต่เกิดจนตาย ทุกช่วงวัยของชีวิตจะมีประเพณีที่เราต้องเกี่ยวข้องและปฏิบัติตามความเชื่อ เช่น การโกนจุก การบวชเณร-บวชพระ การแต่งงาน การคลอดบุตร การทำขวัญผู้ป่วย การจัดงานศพ เป็นต้น จากการวิเคราะห์ที่มาสำนวนไทย ผู้วิจัยพบที่มาที่เกิดจากแบบแผน ความเชื่อ และประเพณี จำนวน 4 สำนวน คิดเป็นร้อยละ 5.00 ได้แก่ตักน้ำไม่ไหล ตกไฟไม่ไหม้, บุญหนักศักดิ์ใหญ่, ผากผี, พิธีรีตอง

ตัวอย่างที่ 1

“แม่พลอยจะทำอะไรก็เก่งไปทุกอย่างอย่างนี้ถ้าเป็นลูกเป็นเต้ากันอนตาหลับ ไม่ต้องห่วง คนมีความรู้มีฝีมืออย่างนี้ตักน้ำไม่ไหลตกไฟไม่ไหม้หรืออก คอยดูไปเถอะ” (หน้า 208)

สำนวนไทยนี้พบในตอนที่แม่ขึ้นพูดปรารภกับคุณสาย เอย์ขึ้นชมพลอยที่ทำงานบ้านงานเรือนทุกอย่างได้ดีไปเสียหมดชีวิตนี้อย่างไรก็ไม่ลำบาก

จากตัวอย่างที่ 1 “ตักน้ำไม่ไหลตกไฟไม่ไหม้” ขุนวิจิตรมาตรา (2541 : 193) ได้กล่าวถึงความหมายว่า คงอยู่เสมอไม่ เป็นอันตราย สำนวนนี้แสดงถึงความมั่นคง ยั่งยืน เกี่ยวกับภพ ชาติ เดช อำนาจ วาสนา บุญ คุณสมบัติ ความดีของบุคคล สำนวนนี้มี

ความเกี่ยวข้องกับความสุข มักถูกหยิบยกมาว่าบอกกล่าวสำหรับบุคคลที่ประพฤติปฏิบัติดี ถึงแม้ว่าจะตกต่ำหรือตกเคราะห์กรรมก็สามารถรอดพ้นจากอันตรายไปได้

ตัวอย่างที่ 2

“ผมไม่อยากมีพิธีต้องอะไรเลย เป็นความจริง เพราะบวชคราวนี้ผมบวชด้วยความสมัครใจ บวชด้วยความเชื่อถือเลื่อมใส”(หน้า 948)

สำนวนไทยนี้พบในตอนท้ายของเรื่องซึ่งเพิ่มเสนอให้มีการจัดกระบวนการให้ครึกครื้น ให้อันตดสันใจว่าจะเอาอย่างไร

จากตัวอย่างที่ 2

“พิธีต้อง” ดนัย เมธิตานนท์ (2541: 46) ได้กล่าวถึงความหมายว่า งานพิธีตามแบบหรือมีบทบาทมาก เมื่อเป็นสำนวนแล้วมีความหมาย 2 แบบ แบบที่หนึ่ง คือ พิธีตรงตามแบบแผนที่ยึดถือปฏิบัติมา แบบที่สอง หมายถึง การกระทำอะไรที่มีบทบาทมาก

9. เกิดจากสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติ ประเทศไทยมีสภาพแวดล้อมที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติดังมีคำกล่าวไว้ในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราชที่ว่า “ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว” คนไทยจึงได้นำสิ่งที่พบเห็น สัมผัสและใช้ประโยชน์อยู่ในชีวิตประจำวันมาใช้เป็นสำนวนเพื่อเปรียบเทียบให้เกิดภาพและความหมายที่ชัดเจน จากการวิเคราะห์ที่มาสำนวนไทยผู้วิจัยพบที่มาที่เกิดจากสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติ 7 สำนวน คิดเป็นร้อยละ 8.75 ได้แก่

เจ็ดร้อยยี่สิบห้า, ลูกไม้หล่นไม่ไกลต้น, ทองไม่รู้ร้อน, ร่มโพธิ์ร่มไทร, จับต้นชนปลาย, คลื่นใต้น้ำ, ต้นลึกหนาบง

ตัวอย่างที่ 1

“เป็นบุญไปอย่างหนึ่ง ฉันทเคราะห์ดีที่มีเสด็จท่านเป็นร่มโพธิ์ร่มไทร ไม่มีท่านฉันคงลำบาก เพราะตัวคนเดียวจริง ๆ จะหวังพึ่งพี่น้องก็ไม่ได้ เขามีกังวลของเขามากพออยู่แล้ว” (หน้า 256)

สำนวนไทยนี้พบตอนที่คุณสายเล่าเรื่องตัวเองตอนสมัยยังเป็นสาว พลากรกล่าวถึงความโชคดีที่มีเสด็จเป็นพี่พี่ไม่เช่นนั้นคงต้องตกกระทบลำบาก

จากตัวอย่างที่ 1 “ร่มโพธิ์ร่มไทร” ขุนวิจิตรมาตรา (2541 : 464) ได้กล่าวถึงความหมายว่า พี่พี่, พี่พี่ให้ได้รับความร่มเย็นเป็นสุข เนื่องจากตามท้องนา มักจะมีต้นโพธิ์ ต้นไทร ตลอดจนต้นไม้ใหญ่เป็นที่สำหรับคนเดินทาง ชวนา เข้าพักอาศัยได้ร่มไม้ที่ร่มเย็นจึงมีการนำร่มโพธิ์ร่มไทรมาเปรียบเทียบกับคนที่พี่พี่คุณหรือคนที่พี่พี่พี่พี่ว่าให้ความร่มเย็นกับผู้ที่มาขอความช่วยเหลือ

ตัวอย่างที่ 2

“ความบาดหมางใจที่เคยมีอยู่เหมือนกับคลื่นใต้น้ำก็ดูออกจะเบาบางลงไป”(หน้า 772)

สำนวนไทยนี้พบในตอนท้ายของเรื่องซึ่งเสนอให้ทุกคนรู้ว่าการเสด็จพระนครของในหลวงรัชกาลที่ 8 ต่างพากันพูดถึงด้วยความปิติยินดีจากตัวอย่างที่ 2 “คลื่นใต้น้ำ” เอกรัตน์ อุดมพร และสิทธิโรจน์ วงศ์วิทยาเจริญพัฒนา (2541 : 32) ได้กล่าวถึงความหมายว่า เหตุการณ์ที่คุกรุ่นอยู่ภายใน แต่ภายนอกดูเหมือนว่าสงบเรียบร้อยซึ่งมักถูกนำมาเปรียบเทียบกับคนหรือสถานการณ์ที่ดูสงบเรียบร้อย แต่ภายในอาจจะกำลังวางแผนทำอะไรบางอย่างอยู่

10. เกิดจากการสังเกตอาการของสัตว์ ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติในประเทศไทยสมัยก่อนทำให้คนไทยมีความผูกพันกับพืชและสัตว์อยู่มาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งสัตว์ ไม่ว่าจะเป็นสัตว์เลี้ยง สัตว์ป่า ความผูกพันทำให้คนไทยสังเกตพฤติกรรมต่าง ๆ ของสัตว์แต่ละชนิด และนำกิริยาอาการเหล่านั้นมาใช้ในสำนวนไทยเพื่อเปรียบเทียบให้เกิดภาพและความหมายที่ชัดเจน จากการวิเคราะห์ที่มาสำนวนไทยผู้วิจัยพบที่มาที่เกิดจากการสังเกตอาการของสัตว์ จำนวน 16 สำนวน คิดเป็นร้อยละ 20.00 ได้แก่

เตี้ยเหาะจะขึ้นหัว, คางคกในกะลา, ลูกเสือลูกตะเข้, กระจ่ายหมายแข, เจ้าชู้ไก่แจ้, เต็น้แรงเต็น้กา, ปีกกล้าขาแข็ง, ลิงหลอกเจ้า, หาเหาะใส่หัว, กระจ่ายตื่นตูม, ไก่บินไม่ตก, เล็กเท่าแมวดินตาย, เสือไม่ทิ้งลาย, ได้ที่ชี้แพะไล่, ลิงโลด, วางก้าม

ตัวอย่างที่ 1

อย่าพูดไป เราเป็นข้าท่าน ไปนับญาติกับเจ้านายไม่ดี **เตี้ยเหาะจะขึ้นหัว**” (หน้า 6)

สำนวนไทยนี้พบในตอนที่มีแม่บอกกับพลอยว่าเป็นพระญาติเสด็จ แต่ก็ไม่ให้พูดไปเพราะเป็นการไม่ควร

จากตัวอย่างที่ 1 “เตี้ยเหาะจะขึ้นหัว” กุสุมา รัชมณี และคณะ (2555 : 339) ได้กล่าวถึงความหมายว่า ทำตัวอาจเอื้อนหรือเอาอย่างเจ้านายหรือผู้สูงศักดิ์ ถือว่าเป็นสิ่งไม่ดี โดยเปรียบเทียบว่าเหาะเป็นสิ่งไม่ดีและหัว (ศีรษะ) เป็นของสูง เพราะสังคมไทยถือเรื่องที่ดีที่สูง ผู้น้อยไม่ควรกำเริบ ทำอะไรล่วงเกินหรือทำเทียมเอาอย่างผู้สูงศักดิ์

ตัวอย่างที่ 2

“พุทโธ! พลอยก็ อยู่ด้วยกันมาตั้งเป็นนานยังไม่รู้จักฝีมือฉันอีกหรือ คอยดูไปเถิดนำพวก**เจ้าชู้ไก่แจ้**นี้มันไม่กล้าจริงหรือ ฉันปราบเอง ให้มันเรียงหน้ากันเข้ามาเถิด” (หน้า 169)

สำนวนไทยนี้พบในตอนที่มีพลอยบอกข้อยว่ารำคาญคนคอยมอง(คุณเปรม) ข้อยจึงพูดกับพลอยให้สบายใจ เพราะข้อยจะปกป้องพลอยจากผู้ชายเจ้าชู้เอง

จากตัวอย่างที่ 2 “เจ้าชู้ไก่แจ้” ขุนวิจิตรมาตรา (2541 : 148) ได้กล่าวถึงความหมายว่า ผู้ชายที่ทำท่าเจ้าชู้กรีดกรายไปมาให้ผู้หญิงเห็น ซึ่งไก่แจ้เวลาเห็นตัวเมียมักจะขยับปีกน้อยๆ ก้าวเซ เข้าไปหาแสดงกิริยาล้ายๆ จะเกี่ยวตัวเมีย อาการกิริยาที่ไก่แจ้ทำดังกล่าวเรียกกันว่า “กรีด” ผู้ชายที่ทำท่าเจ้าชู้กรีดกรายไปมาให้ผู้หญิงเห็น จึงเรียกกันเป็นสำนวนว่าเจ้าชู้ไก่แจ้

11. เกิดจากอาการปฏิกิริยา การกระทำ สำนวนประเภทนี้เกิดจากการสังเกตอาการหรือการกระทำของมนุษย์ได้ด้วยสายตาชัดเจน ทั้งในด้านดีและด้านไม่ดีด้วย แล้วนำไปใช้เปรียบเทียบทำให้เห็นความหมายของสำนวนที่ชัดเจนมากยิ่งขึ้น จากการวิเคราะห์ที่มาสำนวนไทยผู้วิจัยพบที่มาที่เกิดจากอาการปฏิกิริยา การกระทำ จำนวน 10 สำนวน คิดเป็นร้อยละ 12.50 ได้แก่ ไม่ฟังอีร่ำค่าอีรม, อาบน้ำร้อนมาก่อน, ตกกระไดพลอยโจน, ผัดวันประกันพรุ่ง, สวนคว้น, นอนตาหลับ, ตีตนไปก่อนไข้, ญี่ให้รำดำให้ร่ำ, น้ำตาเซ็ดหัวเขา, ไม่เอาก่าน

ตัวอย่างที่ 1

คุณเขตอบพลอยว่า “ที่แรกฉันก็คิดว่าจะมาหาแม่พลอยเหมือนกัน แต่ธุระมันมากมีอะไรต่ออะไรจะต้องทำอยู่เรื่อง **ผัดวันประกันพรุ่ง**ไปวันแล้ววันเล่า” (หน้า 427)

สำนวนไทยนี้พบในตอนที่คุณเขามาหาพลอยที่บ้าน และพลอยถามว่าคุณเขาย้ายไปไหนมาตั้งหลายปี

จากตัวอย่างที่ 1 “ผัดวันประกันพรุ่ง” กุสุมา รัชมณี และคณะ (2555 : 194) ได้กล่าวถึงความหมายว่า เลื่อนเวลาที่จะทำออกไปครั้งแล้วครั้งเล่า “ผัด” หมายถึง เลื่อน “ประกันพรุ่ง” หมายถึง รับรองว่าวันรุ่งขึ้นจะเสร็จ

ตัวอย่างที่ 2

“ลู่ไว้ในโลกนี้มีบุญมีกรรม คนที่ใจดำใจบาป ถึงคนไม่เห็น ฝีสางเทวดาก็เห็น คอยดูไปเถิดพ่ออันอีกหนอยมันจะตั้ง **น้ำตาเซ็ดหัวเขา**” (หน้า 964)

สำนวนไทยนี้พบในตอนที่มีพ่อพูดกับอัน โดยกล่าวถึงเสียดด้วยความโกรธที่ไม่มีน้ำใจคิดช่วยเหลือในการหาयरักษาพลอย แถมยังโก่งราคาขายให้สูงเพื่อหวังกำไร

จากตัวอย่างที่ 2 “น้ำตาเซ็ดหัวเขา” ขุนวิจิตรมาตรา (2541 : 289) ได้กล่าวถึงความหมายว่าเป็นลักษณะของการร้องไห้ด้วยความซอซระกำใจ คือนั่งกอดเขาร้องไห้เอาหัวเขาเซ็ดน้ำตา จึงเรียกว่า “น้ำตาเซ็ดหัวเขา”

ผลการวิเคราะห์ที่มาสำนวนไทยในวรรณกรรมเรื่องสี่แผ่นดินโดยใช้กรอบแนวคิดของ กาญจนา คำผา (2559) พบว่า มีการแบ่งประเภทที่มาสำนวนไทยจำแนกได้ทั้งหมด 11 ประเภท โดยประเภทที่มาสำนวนไทยที่พบมากที่สุด คือ เกิดจากการสังเกตอาการของสัตว์ และเกิดจากการนำส่วนต่าง ๆ ของร่างกายมาใช้ พบจำนวน 16 สำนวน คิดเป็นร้อยละ 20.00, รองลงมาเป็น

สำนวนที่เกิดจากพืชพันธุ์ อาหาร และเครื่องใช้ พบจำนวน 14 สำนวน คิดเป็นร้อยละ 17.50, สำนวนที่เกิดจากอากัปกริยา การกระทำพบจำนวน 10 สำนวน คิดเป็นร้อยละ 12.50, สำนวนที่เกิดจากวิถีชีวิตความเป็นอยู่ และเกิดจากสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติ พบจำนวน 7 สำนวน คิดเป็นร้อยละ 8.75, สำนวนที่เกิดจากแบบแผน ความเชื่อ และประเพณี พบจำนวน 4 สำนวน คิดเป็นร้อยละ 5.00, สำนวนที่เกิดจากนิทาน ตำนาน วรรณคดี พงศาวดาร และประวัติศาสตร์ รวมถึงสำนวนที่เกิดจากการละเล่น กีฬา หรือการแข่งขัน พบจำนวน 2 สำนวน คิดเป็นร้อยละ 2.50 และที่มาสำนวนไทยที่พบน้อยที่สุด คือ เกิดจากนิสัย ความประพฤติ และเกิดจากลัทธิ ศาสนา พบจำนวน 1 สำนวน คิดเป็นร้อยละ 1.25 ตามตารางดังต่อไปนี้

ที่มาสำนวนไทย	จำนวน	ร้อยละ
1. เกิดจากการสังเกตอาการของสัตว์	16	20.00
2. เกิดจากการนำส่วนต่าง ๆ ของร่างกายมาใช้	16	20.00
3. เกิดจากพืชพันธุ์ อาหาร และเครื่องใช้	14	17.50
4. เกิดจากอากัปกริยา การกระทำ	10	12.50
5. เกิดจากวิถีชีวิตความเป็นอยู่	7	8.75
6. เกิดจากสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติ	7	8.75
7. เกิดจากแบบแผน ความเชื่อ และประเพณี	4	5.00
8. เกิดจากนิทาน ตำนาน วรรณคดี พงศาวดาร และประวัติศาสตร์	2	2.50
9. เกิดจากการละเล่น กีฬา หรือการแข่งขัน	2	2.50
10. เกิดจากนิสัย ความประพฤติ	1	1.25
11. เกิดจากลัทธิ ศาสนา	1	1.25
รวม	80	100

ตารางที่ 1 แสดงที่มาสำนวนไทยที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องสี่แผ่นดิน

5. อภิปรายผลการศึกษา

จากการศึกษาที่มาสำนวนไทยในวรรณกรรมเรื่องสี่แผ่นดิน พบที่มาสำนวนไทยทั้งหมด 11 ประเภทซึ่งที่มาสำนวนไทยที่พบมากที่สุด คือ เกิดจากการสังเกตอาการของสัตว์ และเกิดจากการนำส่วนต่าง ๆ ของร่างกายมาใช้ พบจำนวน 16 สำนวน เท่ากัน เนื่องจากที่มาของสำนวนทั้ง 2 ประเภท เป็นการนำสิ่งต่าง ๆ ที่ผูกพันอยู่กับการดำเนินวิถีชีวิตมาใช้เช่น สำนวนที่เกิดจากการสังเกตอาการของสัตว์ เพราะสัตว์เป็นสิ่งที่มีความเกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิตประจำวัน ตั้งแต่อดีตที่ใช้สัตว์ในการทำเกษตรกรรม ตลอดจนการประกอบอาชีพต่าง ๆ ซึ่งปัจจุบันก็ยังมีสัตว์ที่เลี้ยงไว้สำหรับใช้งาน สัตว์เลี้ยง และสัตว์เพื่อบริโภค ทำให้มีสำนวนที่เกิดจากการนำสัตว์มาเปรียบเทียบใช้อย่างแพร่หลาย รวมถึงสำนวนที่เกิดจากการนำส่วนต่าง ๆ ของร่างกายมาใช้ อาจกล่าวได้ว่าทุกการกระทำของมนุษย์ ต้องอาศัยอวัยวะส่วนต่าง ๆ ของร่างกายทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นการทำงาน การเล่าเรียนหรือกิจกรรมใด ๆ ก็ต้องใช้อวัยวะของร่างกาย จึงทำให้มีสำนวนที่เกิดจากการนำส่วนต่าง ๆ ของร่างกายมาใช้อยู่มากในปัจจุบัน

6. ข้อเสนอแนะ

1. ควรมีการศึกษาเรื่องภาพสะท้อนทางสังคมที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องสี่แผ่นดิน หรือศึกษาภาพสะท้อนทางสังคมเฉพาะด้าน เพื่อให้เห็นภาพสะท้อนทางสังคมได้ชัดเจนยิ่งขึ้น
2. ควรมีการศึกษาเรื่องการสร้างคำในภาษาไทยที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องสี่แผ่นดินเนื่องจากผู้แต่งได้เลือกใช้คำในการแต่งที่หลากหลาย ซึ่งถือว่าเป็นสิ่งที่ควรมีการศึกษาต่อไป

7. สรุป

จากการศึกษาที่มาของสำนวนไทยในวรรณกรรมเรื่องสี่แผ่นดิน ผู้วิจัยพบที่มาของสำนวนไทยตามกรอบแนวคิดของ กาญจนา คำผา (2559) ทั้งสิ้น 11 ประเภท โดยประเภทที่มาของสำนวนไทยที่พบมากที่สุด คือ สำนวนที่เกิดจากการสังเกตอาการของ สัตว์ และเกิดจากการนำส่วนต่าง ๆ ของร่างกายมาใช้, รองลงมาเป็นสำนวนที่เกิดจากพืชพันธุ์ อาหาร และเครื่องใช้, สำนวนที่เกิดจากอากัปกริยา การกระทำ, สำนวนที่เกิดจากวิถีชีวิตความเป็นอยู่ และเกิดจากสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติ, สำนวนที่เกิดจากแบบแผน ความเชื่อ และประเพณี, สำนวนที่เกิดจากนิทาน ตำนาน วรรณคดี พงศาวดาร และประวัติศาสตร์, สำนวนที่เกิดจากการละเล่น กีฬา หรือการแข่งขัน และที่มาของสำนวนไทยที่พบน้อยที่สุด คือ สำนวนที่เกิดจากนิยาย ความประหลาด และเกิดจากลัทธิ ศาสนา ซึ่งที่มาของสำนวนไทยเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตความเป็นอยู่ ระบบสังคมวัฒนธรรม และความเชื่อของคนไทยตั้งแต่ สมัยรัชกาลที่ 5 จนถึงรัชกาลที่ 8 ผ่านการใช้สำนวนไทยของตัวละครในเหตุการณ์ต่าง ๆ ตลอดจนแฝงข้อคิดในการดำเนินชีวิตอีกด้วย

รายการอ้างอิง

- กาญจนา คำผา. (2559). **สำนวนไทย**. นครราชสีมา : คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครราชสีมา.
- กุสุมา รักษมณี และคณะ. (2555). **สำนวนไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมสวัสดิการ และสวัสดิภาพครูและบุคลากรทางการศึกษา.
- ขุนวิจิตรมาตรา. (2541). **สำนวนไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ : ดวงกมลสมัย.
- คึกฤทธิ์ ปราโมช. (2555). **สี่แผ่นดิน 1**. พิมพ์ครั้งที่ 15. กรุงเทพฯ : ดอกหญ้า.
- คึกฤทธิ์ ปราโมช. (2555). **สี่แผ่นดิน 2**. พิมพ์ครั้งที่ 15. กรุงเทพฯ : ดอกหญ้า.
- दनัย เมธิตานนท์. (2541). **บ่อเกิดสำนวนไทย เล่ม 3**. กรุงเทพฯ : ไททรรศน์.
- ธวัช บุญนวล. (2546). **สำนวนไทยในบทบรรณาธิการของหนังสือพิมพ์รายวัน**. ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.
- วทัญญู ขลิบเงิน. (2550). **การวิเคราะห์หลักธรรมาภิบาลในวรรณกรรมเรื่อง สี่แผ่นดิน**. ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- เอกรัตน์ อุดมพร และสิทธิโรจน์ วงศ์วิทยาเจริญพัฒนา. (2544). **2,000 สำนวนไทยพร้อมตัวอย่างการใช้**. กรุงเทพฯ : พัฒนาศึกษา.